

АКТ ДИСКУРСИДАГИ ИНГЛИЗЧА ВА ЎЗБЕКЧА МАТНЛАРНИНГ КОГНИТИВ-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ибрагимова Найира Анваровна

Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари
университети, ф.ф.д. (PhD), доцент

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада когнитив тилишунослик, когнитив семантиканинг назарий асослари, ҳамда АКТ дискурсидаги аутентик матнларда наъмоён бўлувчи хусусиятлар кенг таҳлил қилинган. Семантика масалаларини ҳал қилишда Р. Жекендофф, Леонард Талми, Жорж Лакофф, Дирк Гхирертс ва Брюс Уейн Хокинс каби олимларнинг ишларига таянилган. Шунингдек, АКТ дискурсига оид ўзбекча ва инглизча матнларнинг когнитив-семантик хусусиятлари аутентик матнлар мисолида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *когнитив тилишунослик, когнитив-семантик, Талми модели, лингвокогнитив тадқиқотлар, техник жаргон ва соҳага оид лугатдан фойдаланиш, визуаллаштириш.*

КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ТЕКСТОВ В ДИСКУРСЕ ИКТ

Ибрагимова Найира Анваровна

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада
аль-Хоразми, (PhD), доцент

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно анализируются когнитивная лингвистика, теоретические основы когнитивной семантики, а также особенности, которые проявляются в аутентичных текстах в ИКТ-дискурсе. В решении семантических вопросов, работы таких ученых, как Р. Джекендофф, Леонард Талми, Джордж Лакофф, Дирк Гирертс и Брюс Уэйн Хокинс были изучены. Также на примере аутентичных текстов анализируются когнитивно-семантические особенности узбекских и английских текстов, связанных с дискурсом ИКТ.

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, когнитивная семантика, модель Талми, лингвокогнитивные исследования, использование технического жаргона и предметно-специфической лексики, визуализация.*

COGNITIVE-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ENGLISH AND UZBEK TEXTS IN ICT DISCOURSE

Ibragimova Nayira Anvarovna

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi, (PhD), associate professor

ABSTRACT

In this article, cognitive linguistics, theoretical foundations of cognitive semantics, as well as features that appear in authentic texts in ICT discourse are extensively analyzed. In addressing semantic issues, the work of scholars such as R. Jackendoff, Leonard Talmi, George Lakoff, Dirk Geererts, and Bruce Wayne Hawkins have been studied. Moreover, cognitive-semantic features of Uzbek and English texts related to ICT discourse are analyzed on the example of authentic texts.

Keywords: *cognitive linguistics, cognitive-semantic, Talmi model, linguocognitive research, use of technical jargon and specific vocabulary, visualization.*

КИРИШ

Бугунги кунда когнитив тилшунослик фанининг таъсири сезиларли даражада бўлган ривожланиш даврида турибмиз. Шу билан бирга, когнитив парадигмада тил ҳодисаларини тавсифлашнинг асосий тамойиллари кўпчилик тилшунослар учун тушунарсизлигича қолмоқда. Бу когнитив тилшуносликнинг бир қатор жиҳатлари анъанавий тилшуносликка жуда яқин эканлиги билан боғлиқ масалалар орасида сўнггиси эмас.[1]

Когнитив тилшуносликнинг ривожланиши когнитив семантика соҳасидаги тадқиқотлар билан бевосита боғлиқ. Семантиканинг когнитив жиҳатининг шаклланиши билимларни ифодалашнинг лингвистик тузилмаларини ўрганишга мутлақо бошқача ёндашувларнинг шаклланиши билан боғлиқ. Когнитив семантика умуман когнитив тилшунослик ривожланишининг асосий ва ҳал қилувчи омилларидан биридир, чунки лингвокогнитив тадқиқотлар асосан лингвистик семантика муаммоларини ўрганишга қаратилган. Когнитив семантикага хос усуллар одатда Леонард Талми, Жорж Лакофф, Дирк Гхирертс ва Брюс Уейн Хокинс каби олимлар томонидан лексикологик тадқиқотларда қўлланилади.

МЕТОДОЛОГИЯ

Когнитив семантиканинг Талми модели каби баъзи моделлари, синтактик тузилмаларни ҳам ҳисобга олади. Тил ҳодисаларига когнитив семантика нуқтаи

назаридан ёндашиш ҳозирги кунда тилшуносликнинг кўплаб соҳаларида амалга оширилмоқда. Тил маълумотлари ақлий жараёнларни таҳлил қилиш ва моделлаштириш учун материал бўлиб хизмат қилади: улар асосида нутқни ишлаб чиқариш ва идрок этиш механизмлари, сўзловчи ва тингловчининг ўзаро таъсири, хотирани ташкил этиш ва унинг мулоқот жараёнида тутган ўрни ўрганилади.

А. Ченки [2] таъкидлаганидек семантиканинг когнитив йўналтирилган назариялари ҳақиқатда "онгимизда содир бўлаётган нарсаларни", яъни психологик жихатдан текширилиши мумкин бўлган нарсаларни тасвирлаши керак. Қоидага кўра, семантиканинг классик назариялари, тил бирликларининг маъносини зарур ва етарли шартлар асосида, гапнинг маъносини ҳақиқий шартлар асосида, композиция эса, таклиф бериш функциялари нуқтаи назаридан тушунтирилади. Ушбу тушунтиришларнинг ҳар бири бошқалари билан чамбарчас боғлиқ. Ушбу анъанавий назарияларга мувофиқ алоҳида жумланинг маъносини шарт сифатида тушуниш мумкин бўлса, айти пайтда гапда берилган маълумот мазкур шартга мос равишда узатилади. Шу билан бирга, когнитив семантика назариялари одатда лексик маънонинг концептуал эканлиги ҳақидаги далилига асосланади. Яъни, маъно реал ёки потенциал бўлиши мумкин бўлган оламдаги қандайдир объект ёки муносабатга ишора бўлиши шарт эмас. Аксинча, маъно онгда мавжуд бўлган ва шахсий тушунишга асосланган тушунчаларни англатади. Когнитив семантика анъанавий назарияларга икки томонлама даъво қилади: биринчидан, у гапнинг маъносини ҳодиса-шароит назарияси чегарасидан ташқарига чиқадиган усулларда тушунтиришга ҳаракат қилади; иккинчидан, эса зарур ва етарли шароитлар орқали сўз маъносини тушунишдан ташқарига чиқишга ҳаракат қилади. Юқоридаги иккала мақсадга ҳам контцептуал тузилмани ўрганиш орқали эришилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Семантика масалаларини ҳал қилишда Р. Жекендоффнинг ишини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Олим иккита чеклов, яъни: когнитив ва грамматик чекловларни ажратиб кўрсатади. "Когнитив чекловга кўра, турли сезги органларидан келадиган маълумотлар билан солиштирганда оддийгина тил орқали узатиладиган маълумотларнинг ақлий тасвир (репрезентация) даражаси мавжуд". [3] Бу ақлий тасвир даражаси семантик тузилма билан тасдиқланган концептуал тузилма деб аталади. Контцептуал тузилманинг шаклланиши, ўз навбатида, муайян қоидаларга мувофиқ, мазмунан мураккаброқ ибораларга айлантирилиши мумкин бўлган оддий концептуал (асосий) категориялар

(нарс, ҳодиса, ҳолат, ҳаракат, жой, йўл, мулк ва миқдор) мажмуи билан тавсифланади.

Когнитив-семантик ёндашув доирасида аклий жараёнларни таҳлил қилиш ва моделлаштириш учун материал сифатида тил маълумотлари пайдо бўлади: улар асосида нутқни ишлаб чиқариш ва идрок этиш механизмлари, сўзловчи ва тингловчи ўртасидаги ўзаро таъсир, хотирани ташкил этиш ва унинг мулоқот жараёнида тутган ўрни кабилар ўрганилади. А. Ченки таъкидлаганидек, семантиканинг когнитивликка йўналтирилган назариялари ҳақиқатда "онгимизда нима содир бўлаётганини" тасвирлаши керак, яъни у психологик жиҳатдан текширилиши мумкин. Когнитив семантика энг аввало динамикада, яъни нутқда лисоний бирликларни таҳлил қилишга асосланади ва тажрибадан ўтган маълумотларга таянади. У когнитив психология ва анъанавий психоллингвистик тадқиқотлар билан узвий боғлиқдир. [4]

М.Ҳакимджанова когнитив семантиканинг бир қанча қоидаларини ажратиб кўрсатади: грамматика дунё ҳақидаги тушунчани маданият ичида акс эттиради; тил тўғрисидаги билимлар маълум бир контекстга эга; тилдан фойдаланиш қобилияти умумий эмас, балки махсус манбаъларга асосланади.[5]

АКТ дискурсида инглизча ва ўзбекча матнларнинг энг муҳим когнитив-семантик хусусиятларидан бири бу уларнинг **техник жаргон ва соҳага оид луғатдан фойдаланиши**дир. Техник жаргон деганда АКТда қўлланиладиган техник атамалар ва тушунчалар англашилади. Бу терминлар кўпинча тушунтиришсиз қўлланилади, чунки ўқувчилар ёки тингловчилар уларнинг маъноларини олдиндан тушунишлари кўзда тутилади. Масалан, инглиз тилида АКТ дискурсида келтирилган махсулотдан фойдаланиш бўйича йўриқнома матнидан олинган матн парчаси:

“A common problem with server networking is that DNS (Domain Name Service) queries get blocked by a firewall. This may result in long connection establishment times with services, such as inbound SSH, resolving reverse hostnames. It can also prevent establishing outbound connections using DNS names instead of IP addresses like with operating system updates.”

Матнда “server”, “domain name”, “firewall”, “hostnames”, “IP address” каби АКТ дискурсида кенг тарқалган техник жаргонлар қўлланилганини кўришимиз мумкин.

АКТ дискурсида инглизча ва ўзбекча матнларнинг кейинги когнитив-семантик хусусияти **метафора ва аналогиядардан** фойдаланишидир. Елизавета Миллер АКТ дискурсида маълумот алмашиш жараёнидаги метафора ва аналогияларни ўргниб, ушбу когнитив хусусият фойдаланувчиларга мураккаб

ва мавҳум техник тушунчаларни яхшироқ тушуниш имкониятини беришини таъкидлаган. [6] Метафоралар бир-бирига боғлиқ бўлмаган, бироқ умумий хусусиятга эга бўлган икки тушунчани таққослашни ўз ичига олган нутқ шакли бўлиб, аналогия (ўхшашлик) эса тил унсурларининг (сўз ясалиши, шакл ясалиши) муайян муносабат таъсирида ўхшашликни англатади. АКТ дискурсида кўп ҳолларда мураккаб техник тушунчаларни янада қулайроқ тушунтиришга ёрдам бериш учун метафора ва аналогиялар қўлланилади.

АКТ дискурсида инглизча ва ўзбекча матнларнинг навбатдаги когнитив-семантик хусусияти **визуаллаштириш** ҳисобланади. Визуаллаштириш деб, мураккаб маълумотларни кўرғазмали тасвирлаш ёрдамида кўрсатиш тушунилиб, диаграммалар, графикалар ва бошқа кўрғазмали қуроллардан фойдаланиш шулар жумласидандир. АКТ дискурсида визуаллаштириш, дастурий таъминот яратиш, компьютер тармоқлари ва маълумотлар базасини бошқариш соҳаларида кенг қўлланилади. Визуаллаштиришга мисол тариқасида маълум бир дастурлаш тилида энг кўп ишлатиладиган сўзлардан иборат (word cloud) сўз булутини яратишни келтириш мумкин.

АКТ дискурсида когнитив семантикани тадқиқ этган олимлардан бири Клаус Киннунендир. У ўз тадқиқотида тилнинг технологик тараққиёт билан қандай боғланишига, бу эса ўз навбатида бизнинг фикрлашимизга ва дунёни тушунишимизга таъсир этишига эътибор қаратади. [7]

АКТ дискурсида инглиз тилидаги матнларнинг яна бир когнитив-семантик хусусияти **қисқартмалар ва акронимлардан фойдаланиш**дир. Қисқартмалар ва акронимлар асосан ёзма мулоқотда қўлланилиб, вақт ва жойни тежайди. Масалан,

“AAC (Advanced Audio Coding) refers to digital audio coding standard that represent audio files based on lossy audio compression. It was launched as successor of MP3 file format keeping in view that the lateral faced issues for the implementation of new ideas in the encoding process based on the development of methods for data compression. AAC achieves better sound quality as compared to MP3 at the same bit rate. It was defined in MPEG-2 Part 7 (ISO/IEC 13818-7), and in an updated form in MPEG-4 Part 3 (ISO/IEC 14496-3).

AAC format was adopted as default media format by YouTube, iPhone, iPod, iPad, Apple iTunes and several other platforms. Several applications and APIs are available for conversion of AAC file format to other formats such as MP3, WMA, M4A, WAV and others.”

Юқорида келтирилган матнда AAC (Advanced Audio Coding-Кенгайтирилган аудио кодлаш), MP3 (MPEG audio Layer-3), MPEG (Moving

Picture Experts Group –харакатланувчи расмлар бўйича мутахассислар гуруҳининг қисқармаси), *API* (Application Programming Interface- Илова дастурлаш интерфейси), *WMA* (Windows Media Audio- Windows Media Audio файли), *M4A* (MPEG-4 Audio) *WAV* (Waveform Audio File- Windows компютерида кўрилган стандарт аудио формат) каби акронимларни учратамиз.

ХУЛОСА

Умумлаштириб айтганда, ҳозирги тилшуносликнинг ривожланиш босқичида когнитив тилшунослик йўналиши алоҳида эътиборга лойиқдир. Шунга қарамай, кўпгина тилшуносларнинг когнитив тилшуносликнинг асосий тамойиллари ва унинг анъанавий тилшунослик билан боғлиқлиги ҳақидаги тушунчалари турличадир. Лингвистик семантика соҳасида лингвокогнитив тадқиқотлар, асосан, когнитив семантика усулларига таянади. Когнитив семантикага кўра, сўзларнинг маъноси фақат объектив шароитлар ёки объектларнинг хусусиятлари билан белгиланмайди. Бунинг ўрнига, сўзларнинг маъноси инсон онгида мавжуд бўлган тушунчалар ёки ақлий тасаввурлардан келиб чиқади. Ушбу тушунчалар мазмуни инсонларнинг объектив тушунчалари ва субъектив тажрибалари билан идрок этилади. Бошқача қилиб айтганда, когнитив семантика сўзларнинг маъносини шакллантиришда олдиндан белгиланган ва қабул қилинган таърифларга эмас, балки идрок этиш ва шахсий талқинга таянади.

REFERENCES

1. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Постулаты когнитивной семантики. — Известия РАН. Сер. литературы и языка, т. 56, 1997, № 1
2. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления / Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. — М., 2002.
3. Харитончик З. А. Способы концептуальной организации знаний в лексике языка // Язык и структуры представления знаний. — М.:ИНИОН РАН, 1992. — С. 98–123
4. Зокирова, Д. Б. Когнитивная семантика как новое лингвистическое направление / Д. Б. Зокирова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 3 (345). — С. 400-402. — URL: <https://moluch.ru/archive/345/77724/> (дата обращения: 20.02.2023).
5. Hakimdjanova, M. E. (2022). *Badiiy matnga kognitiv-semantik yondashuv. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 824-828.

6. Jane Zuengler, Elizabeth R. Miller Cognitive and Sociocultural Perspectives: Two Parallel SLA Worlds? -2012. <https://doi.org/10.2307/40264510>
7. Kinnunen, K. (2018). ICT Discourses and Cognitive Semantics. In Handbook of Research on Discourse Behavior and Digital Communication: Language Structures and Social Interaction (pp. 416-436). IGI Global.
8. Ибрагимова, Н. А. (2023). ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИКДА АКТ ДИСКУРСИНИ ЎРГАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 227-233.
9. Вахронова, D., & Бекпулатов, Н. (2023). ТИЛ, ОГ ‘ЗАКИ ВА YOZMA NUTQNING АКТ BILAN BOG ‘LIQLIGI: IJTIMOIIY-MADANIY PERSPEKTIVA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 517-525.
10. Mishra, D., Bakhronova, D., Djalilova, U. (2023) Activity-Based Learning: An Analysis to Teach Learners Using Online Methodologies Activity-Based Learning: An Analysis to Teach Learners Using Online Methodologies. In: Nguyen, T.D.L., Lu, J. (eds) Machine Learning and Mechanics Based Soft Computing Applications. Studies in Computational Intelligence, vol 1068. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-19-6450-3_17